

Udział wiernych świeckich w sądownictwie kościelnym

The participation of the lay faithful in the Church judiciary

ALEKSANDRA BRZEMIA-BONAREK

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Wydział Prawa Kanonicznego, Polska

aleksandra.brzemia-bonarek@upjp2.edu.pl

ORCID: 0000-0002-3946-1512¹

Abstract: The aim of the article is to present the problem of the implementation of the apostolic mission of lay lawyers in the structures of the ecclesiastical judiciary. Against the background of analyses and norms of general character, the specificity of this issue in the Catholic Church in Poland is presented. The text is divided into three parts. In the historical introduction the development of the doctrine of the Church concerning the participation of the lay faithful in the structures of ecclesiastical institutions, in particular in ecclesiastical courts, is presented. Then, as a result of a search made by the author, the numerical status of the employed laity in the episcopal courts of Poland is presented. The last part of the article is an attempt to clarify the existing situation both in terms of livelihood realities (ecclesiastical institutions in Poland as employers) and the still cautious reception by Polish Catholics of the thought of the Second Vatican Council with regard to the participation of the lay faithful in ecclesiastical governance (*potestas regiminis*). On the basis of the literature on the subject, the theological basis for the legitimacy of the inclusion of the laity in the structures of governance and administration of justice in the Church and the corresponding doctrinal thought of the Church's universal law in force are indicated.

Keywords: lay faithful; ecclesiastical tribunals; ecclesiastical offices and ministries; lay judge; power of governance

Abstrakt: Celem artykułu jest przedstawienie problematyki realizacji misji apostoelskiej świeckich prawników w strukturach sądownictwa kościelnego. Na tle analiz i unormowań

¹ Finansowano z badań statutowych WPK UPJP2 w Krakowie, lata 2021/2022.

o charakterze ogólnym zaprezentowano specyfikę tego zagadnienia w Kościele katolickim w Polsce. Tekst podzielono na trzy części. We wprowadzeniu historycznym ukazano rozwój doktryny Kościoła dotyczącej udziału wiernych świeckich w strukturach instytucji kościelnych, w szczególności w sądach kościelnych. Następnie jako wynik kwerendy dokonanej przez autorkę zaprezentowano stan liczbowy zatrudnionych świeckich w sądach biskupich na terenie Episkopatu Polski. Ostatnia część artykułu to wnioski będące próbą wyjaśnienia zastanej sytuacji zarówno pod względem realiów bytowych (instytucji kościelnych w Polsce jako pracodawcy), jak i nadal ostrożnej recepcji przez polskich katolików myśli Soboru Watykańskiego II w odniesieniu do współuczestniczenia wiernych świeckich w kościelnej władzy rządzenia (*potestas regiminis*). Na podstawie literatury przedmiotu wskazano teologiczne podstawy słuszności włączania laikatu do struktur zarządzania i administrowania sprawiedliwością w Kościele i odpowiadające tej myśli doktrynalnej obowiązujące powszechne prawo Kościoła.

Słowa kluczowe: wierni świeccy; sądy kościelne; urzędy i posługi kościelne; sędzia świecki; władza rządzenia

„Gdy wyszedł około godziny jedenastej, spotkał innych stojących i zapytał ich: «Czemu tu stoicie cały dzień bezczynnie?». Odpowiedzieli mu: «Bo nas nikt nie najął»”. (Mt 20,6)

Wstęp

Zagadnienia podjęte w niniejszym artykule są rezultatem zaprezentowanego referatu: *Udział wiernych świeckich w sądownictwie kościelnym w Polsce*, który został wygłoszony 23 lutego 2022 roku w Kazimierzu Biskupim na XXII Sympozjum Teologiczno-Familiologicznym: „Powołanie i misja świeckich w Kościele i świecie”. Na konferencji organizowanej przez Wydział Teologiczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i Wyższe Seminarium Duchowne Zgromadzenia Misjonarzy Świętej Rodziny prezentowano myśli naukową przedstawiciele różnych ośrodków akademickich i uprawiających różne dyscypliny. Autorka była świadkiem ożywionej wymiany zdań prowadzonej w duchu pragnienia poznania prawdy, z zachowaniem kultury dyskursu naukowego.

I. Apostolat świeckiego kanonisty w *Chiristifideles laici*?

Trzydzieści pięć lat po opublikowaniu posynodalnej adhortacji apostolskiej *Chiristifideles laici* (Jan Paweł II 1989)² przychodzi naturalny czas reflek-

² Opublikowano w dzienniku urzędowym Stolicy Apostolskiej „Acta Apostolicae Sedis” (dalej: AAS) 81 (1989), 393-521.

sji nad realizacją głównych jej myśli, które nadal są istotnymi i aktualnymi wskazówkami interpretacyjnymi dotyczącymi współuczestniczenia wiernych świeckich w nakazie misyjnym Chrystusa (Mt 28,18-19).

Dokument ten, wzywający laikat do aktywnej realizacji zadań wynikających z powszechności kapłaństwa, został podpisany przez Świętego Jana Pawła II 30 grudnia 1988 roku. Był to – jak stwierdził sam papież – rezultat prac (Jan Paweł II 1988, 2)³ zwyczajnego Synodu Biskupów zatytułowanego „Powołanie i posłannictwo świeckich w Kościele i świecie w 20 lat po Soborze” przy doradczym udziale obserwatorów (audytorów) świeckich⁴. Papież Rodziny żywił nadzieję, że dwie dekady po powstaniu tak znamienych dokumentów Soboru Watykańskiego II jak *Gaudium et spes* i *Lumen gentium* lektura adhortacji „pobudzi i ożywi świadomości daru oraz odpowiedzialności wszystkich świeckich i każdego z osobna w komunii i posłannictwie Kościoła” (Jan Paweł II 1988, Wstęp, *in fine*).

W adhortacji nie znalazły się bezpośrednio odniesienia do świeckich prawników kanonistów, choć dokument ten – obok wspomnianych już konstytucji Soboru Watykańskiego II, adhortacji apostolskiej Pawła VI *Evangelii nuntiandii* i listu apostolskiego Jana Pawła II *Mulieris dignitatem*⁵ – jest jednym z filarów uzasadnień teologicznych, filozoficznych i antropologicznych współuczestniczenia laikatu we władzy rządzenia, w tym w obsadzaniu go w urządach kościelnych. Wymaga to kilku słów wyjaśnienia.

Adhortacja posynodalna należy do zwyczajnego nauczania papieskiego o charakterze duszpasterskim. Ponieważ w prawie kanonicznym nie ma definicji duszpasterstwa, przyjęło się rozumieć je jako działanie i aktywność (nauczanie, uświęcanie, prowadzenie/pasterzowanie) wspólnot kościelnych oraz osób służące głoszeniu Ewangelii i formowaniu życia zgodnego z Jej zasadami. Ściśle związane jest z posługą sakramentów oraz rozbudzaniem piękna doświadczenia liturgii. Powszechnie też – i słusznie – duszpasterstwo łączy się z parafią – wiernymi i proboszczem jako podstawową wspólnotą, (mającą osobowość prawną), utworzoną w Kościele partykularnym pod władzą biskupa diecezjalnego⁶ oraz licznym duszpasterstwem specjalistycznym, które funkcjonuje w każdym Kościele lokalnym.

³ „Toteż dokument ten, który otrzymał ostateczną formę przy współudziale Rady Sekretariatu Generalnego Synodu i samego Sekretariatu, nie sytuuje się obok Synodu, ale jest jego wiernym i konsekwentnym wyrazem, owocem kolegialnej pracy”.

⁴ Hasło: *Adhortacja „Christifideles laici” (30 XII 1988)*. Cytowane za: e-KAI: nowy.ekai.pl/media/szuflada/Synod_Biskupw/html, dostęp 27.06.2022.

⁵ Gdy chodzi o list *Mulieris dignitatem*, w szczególności warto odnotowania są numery I („Wstęp”) i V, 16 („Pierwsi świadkowie Zmartwychwstania”).

⁶ Kanon 515§1, 2 i 3 *Kodeksu prawa kanonicznego* [dalej: KPK].

Administrowanie i wymierzanie sprawiedliwości w Kościele również należy do szeroko rozumianego duszpasterstwa (Sobański 2007, 241-242). Ustawodawca kościelny przypomina o tym w treści kanonu 469, odnoszącym się do kurii diecezjalnej, której pracownicy „świadczą biskupowi pomoc w zarządzaniu całą diecezją, zwłaszcza w kierowaniu działalnością pasterską, w administrowaniu diecezją i wykonywaniu władzy sędowniczej”. Dodatkowo kanon 1752 – ostatni przepis *Kodeksu prawa kanonicznego* – zawiera najważniejszą normę prawną obowiązującą w Kościele: zasadę *salus animarum*⁷. Na wokandę sądów kościelnych trafiają najczęściej sprawy o stwierdzenie nieważności małżeństwa a ostatnio również sprawy karne. Oba te rodzaje procesów należą do spraw o dobro publiczne Kościoła (Kościoła jako wspólnoty ochrzczonych), zatem ustalenie prawdy o małżeństwie czy popełnionym przestępstwie leży w interesie całego Ludu Bożego. „Dlatego oficjał i każdy sędzia kościelny jest zarówno sędzią i pasterzem; jest pasterzem właśnie jako sędzią [...]. Na tym polega specyfika jego funkcji” (Sobański 2010, 165). Niezależność i niezawisłość sędziego kościelnego od przełożonego, urzędowe działania obrońcy węzła małżeńskiego *pro nullitate* czy dbałość o dobro publiczne Kościoła promotora sprawiedliwości, działanie w ramach zawodów zaufania publicznego współpracowników sądu (adwokatów, pełnomocników, biegłych) oraz wielowiekowa autonomiczność trybunałów kościelnych spowodowała, że nie tyle zwykło się przeciwstawiać duszpasterstwo sądownictwu, ile tradycyjnie rozdzielać je od siebie. Dodatkowo należy wspomnieć o niszowym (liczbowo) charakterze sądownictwa kościelnego i wysokiej specjalizacji jego pracowników⁸.

Wyraz „urząd” pojawił się w adhortacji w znaczeniu właściwym specyficznemu rozumieniu prawa kanonicznego⁹, a nie potocznemu, w numerze 23: „Toteż pasterze winni uznawać i popierać rozwój tych posług, urzędów i funkcji, które opierając się na sakramentalnym fundamencie chrztu, bierzmowania, a w wielu wypadkach także małżeństwa, są spełniane przez katolików świeckich. Pasterze mogą też w razie potrzeby, kierując się zawsze pożytkiem Kościoła i stosując do norm prawa powszechnego, powierzać świeckim określone funkcje, które choć są związane z urzędem pasterza, nie wymagają święceń

⁷ „Zbawienie dusz, które zawsze musi być w Kościele najwyższym prawem” (*Kodeks prawa kanonicznego* 2022, kan. 1752).

⁸ Chociażby wymagania odnoszące się do sędziów: nieposzlakowana opinia, doktorat lub licencjat prawa kanonicznego – kanon 1421§3 KPK, dodatkowo ukończone 30 lat – kanon 1420§4 KPK.

⁹ Definicja legalna urzędu kościelnego zawarta jest w kanonie 145§1 KPK: „Urząd kościelny jest wszelkim zadaniem ustanowionym na stałe, z postanowienia czy to Bożego, czy kościelnego, dla realizacji celu duchowego”. Zainteresowanego Czytelnika odsyła się do hasła *Urząd kościelny* autorstwa ks. prof. Józefa Krzywdy w *Leksykonie prawa kanonicznego* wydanego na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w 2019 roku pod redakcją naukową ks. prof. Mirosława Sitarza.

kapłańskich”¹⁰. To właśnie zdanie jest kluczowe dla pozytywnej odpowiedzi na pytanie: Czy w *Christifideles laici* zawarto świeckich kanonistów i ich pracę w strukturach sądownictwa kościelnego? Skoro zaś tak, to wypada przyrzec się udziałowi wiernych świeckich w urzędach sądownictwa kościelnego, następnie przedstawić aktualny stan na terenie Episkopatu Polski i dokonać próby oceny sytuacji.

2. Krótkie spojrzenie wstecz

W kanonistyce klasycznej wierni świeccy co do zasady nie byli dopuszczani do urzędów i funkcji, w tym również tych związanych z sądownictwem kościelnym. Wiązało się to z ówczesną doktryną teologiczną na temat biernej, a nie czynnej obecności laikatu w życiu struktur Kościoła. Wyjątkiem była funkcja adwokata, gdyż – w związku z recepcją prawa rzymskiego przez Kościół i traktowaniem prawa rzymskiego jako źródła pomocniczego dla kanonistyki – od najwcześniejszych czasów w sądach kościelnych (*episcopalibus audientia*) występowali świeccy obrońcy i pełnomocnicy (Miziński 2011, 78-79)¹¹. Istniał jednak zakaz sprawowania tej funkcji dla kobiet, z wyjątkiem występowania matek w obronie praw (osobowych, majątkowych) swoich nieletnich podopiecznych¹². Za pontyfikatu Piusa X w przepisach regulujących funkcjonowanie instytucji Kurii Rzymskiej do występowania przed tymi organami w charakterze adwokata dopuszczano tak duchownych, jak i świeckich¹³. W *Kodeksie prawa kanonicznego* z 1917 roku wcześniejsze regulacje zostały potwierdzone w kanonie 1657, w którym w odniesieniu do adwokatów i pełnomocników procesowych na wszystkich szczeblach trybunałów znalazło się ogólne słowo *laici*, a nie: *viri laici*. Jednakże wyłączenie kobiet z urzędu adwokatów na forum kościelnym było utrzymane „z ogólnej zasady prawa”¹⁴.

¹⁰ Tekst oryginalny: “Pastores igitur debent christifidelium laicorum ministeria, officia et munera agnoscere et promovere, cum eadem *sacramentale fundamentum* habeant *in Baptismo et Confirmatione* et pro eorum pluribus etiam *in Matrimonio*. Quoties ergo Ecclesiae vel necessitas vel utilitas id exigit, pastores, iuxta normas iure universali constitutas, possunt christifidelibus laicis concedere quasdam functiones, quae sunt cum proprio pastorum munere conexas, non tamen exigunt characterem Ordinis”.

¹¹ Praktykowanie tego zawodu łączyło się nawet z przeszkodą do przyjęcia wyższych święceń kapłańskich jako zawodu „niepołączalnego” z zadaniami i powołaniem duchownego.

¹² A także macoch, opiekunek prawnych.

¹³ *Lex Propria Sacrae Romanae et Signaturae Apostolicae*, ogłoszony tego samego dnia, to jest 29.06.1908 r., AAS I (1909), 20-35. Kanon 44§2 tego dokumentu odnoszący się do wymogów stawianych adwokatom rozpoczynał się następująco: „Admittuntur [...] sive sacerdotes sive laici”.

¹⁴ „Feminae, licet de illis Codex, canon sileat, tamen ex generali principio iuris a munere advocati in foro ecclesiastico omnino excluduntur”, jak pisał Stanisław Bielecki (1937, 17). Ta zaś „ogólna zasada” wywodziła się jeszcze z prawa rzymskiego, została przejęta przez Gratiana (ojca

Ponadto w rzeczywistości sądowej – w procedowaniu na szczeblu diecezjalnym spraw o niedopełnienie małżeństwa – od zawsze korzystano z pomocy świeckich biegłych: lekarzy i akuserek¹⁵. Rozwój psychiatrii w XX wieku wydatnie wpłynął na rozkwit dyscypliny kanonicznego prawa małżeńskiego w obszarze wpływu patologii i zaburzeń intelektualno-wolitywnych na ważność umowy małżeńskiej zawieranej w Kościele. Publikowane wzorcowe wyroki Trybunału Roty Rzymskiej przyczyniły się do wzrostu jursprudencji w obrębie tych zagadnień w całym Kościele. O wydatnej roli nauk pomocniczych mówił papież Pius XII w alocucji do Trybunału Roty Rzymskiej z 3 października 1941 roku. Aprobując zastosowanie nowych osiągnięć nauki do orzecznictwa kościelnego, papież podkreślił, że jursprudencja kościelna nie może i nie powinna lekceważyć postępu nauk, które dotyczą kwestii moralnych i prawnych; nie można też uważać ich za nieuprawnione i odrzucać apriorycznie ze względu na ich nowość¹⁶. Nie powinno więc dziwić, że w art. 151 Instrukcji procesowej dla spraw małżeńskich *Provida Mater* ogłoszonej w 1936 roku nakazem prawa pozytywnego (pisanego, obowiązującego lokalne trybunały) w sprawach z tytułu wad zgody z powodu amencji wymagano obowiązkowej opinii biegłych psychiatrów i psychologów¹⁷.

Warto jednak pamiętać, że zarówno adwokaci, jak i biegli nie wchodzą w skład Trybunału. Są osobami wspierającymi sąd z zewnątrz. W sensie ści-

kanonistyki jako dyscypliny odrębnej metodologią od teologii) w jego *Dekretach* (Can. 1.C.3 q.7), następnie powtórzona w Dekretach Grzegorza IX i brzmiała: „feminae non quia non habent iudicium, sed quia receptum est ut in ciuilibus non fungantur offitiis”. (Tłum: „kobiety zaś nie dlatego nie mogą być sędziami, że nie posiadają zdolności osądu, lecz dlatego, iż przyjęło się, że nie pełnią urzędów służby publicznej”).

¹⁵ Kanon 1979 KPK/1917 odnoszący się do badania proszących o łaskę dyspensy: § 1. Ad inspicendum virum duo periti medici ex officio deputari debent. § 2. Ad mulierem vero inspiciendam duae obstetrices, quae legitimum peritiae testimonium habeant, ex officio designentur; nisi maluerit mulier a duobus medicis ex officio pariter designandis inspicere vel id Ordinarius necessarium habuerit. § 3. Corporalis mulieris inspectio fieri debet, servatis plene christianae modestiae regulis et adstante semper honesta matrona ex officio designanda.

¹⁶ Przemówienie opublikowane w AAS 33 (1941), 421-426. „La sentenza giudiziale ebbe ad addurre alcune teorie presentate come nuovissime da moderni psichiatri e psicologi. Cosa certamente lodevole e segno di assidua e larga indagine; perchè la giurisprudenza ecclesiastica non può nè deve trascurare il genuino progresso delle scienze che toccano la materia morale e giuridica: nè può riputersi lecito e convenevole il respingerle soltanto perchè sono nuove. Forse la novità è nemica della scienza? Senza nuovi passi oltre il vero già conquistato, come potrebbe avanzare l'umana conoscenza nell'immenso campo della natura?” Cytat pochodzi z antologii *Le allocuzioni dei omni Pontifici alla Rota Romana (1939-2003) a cura di G. Erlebach*. Studii Giuridici 66, Libreria Editrice Vaticana 2004, 28.

¹⁷ *Provida Mater*, art. 151. „In causis amentiae unus vel, pro casu gravitate, duo medici deputentur, qui in scientia psychiatrica peculiariter sint versati; cauto tamen ut excludantur qui sanam (catholicam) doctrinam hac in re non profiteantur”. Przez amencję rozumiano (zgodnie z nazewnictwem z epoki) *dewiacje psychiczno-moralne* lub *schorzenia psychiczne*, które powodowały niezdolność do złożenia konsensu małżeńskiego (umowy małżeńskiej).

słym w skład trybunału wchodzą: sędzia jednoosobowy/sędziowie w trybunale kolejalnym, obrońca węzła/rzecznik sprawiedliwości (gdy prawo wymaga ich obecności) i notariusz. Świeckich prawników, nawet najlepiej wykształconych w obu dyscyplinach (prawie państwowym i prawie kanonicznym), nie obsadzano w charakterze sędziego kościelnego. Odmawiano im bowiem zdolności sądzenia – *capacitas iudicii* (Wernz i Vidal 1927, 200). Powoływano się na ścisły związek władzy sądowniczej z władzą biskupa, który zawsze był pierwszym sędzią w swojej diecezji. Stąd też, zgodnie z indukcyjnym i apologetycznym charakterem wykładanej aż do XX wieku teologii, panowało ogólne przekonanie, że władza pochodzi z sakramentu święceń i dlatego nie mógł z niej korzystać nikt, kto ich nie otrzymał. Jednakże istnieją rozproszone dane źródłowe, że w sprawach o dobro prywatne Kościoła, w sprawach o naprawienie szkody, sprawach z powództwa prywatnego czy istniejących w starym prawie kościelnym obowiązkowych mediacjach sądowych, biskupi (i sędziowie jako ich delegaci sądowi) korzystali ze świeckich asesorów¹⁸ wspomagających sędziego – biskupa diecezji (Miziński 2011, 65).

Globalny zasięg Kościoła, braki kadrowe wśród duchowieństwa oraz wspomniana już lokalna praktyka posługiwania się świeckimi należącymi do zawodów zaufania publicznego, doprowadziła do wprowadzenia wyjątku od utrzymanego w kodeksie pio-benedyktyńskim zakazie dopuszczenia świeckich do jakichkolwiek urzędów w administracji kościelnej i kościelnych trybunałach. W sytuacjach nadzwyczajnych, spowodowanych niemożnością wyboru kapłana, biskup diecezjalny mógł mianować osobę świecką na urząd notariusza, tak w kurii, jak i w sądzie: kanon 373§3 KPK z 1917 roku. Jak słusznie zwraca uwagę dr Linda Ghisoni, podsekretarz Dykasterii ds. Świeckich, Rodziny i Życia, pod względem formalnym oznaczało to również dopuszczenie kobiet do tych funkcji (Ghisoni 2014, 94)¹⁹.

Prawo podąża za życiem²⁰, a nie pojawia się jako *deus ex machina*; jest bowiem ściśle związane z funkcjonowaniem społecznym człowieka. Obserwujemy to również w prawie kanonicznym. Choć w dokumentach Kościoła przepaść między świeckimi a hierarchią była silna, to w środowisku intelektualnym, tak wśród duchownych, jak i wiernych świeckich, rosło poczucie wzajemnej potrzeby, poszanowania i wzrostu znaczenia laikatu w codziennym

¹⁸ A do takich należeli na przykład: mistrzowie budowniczy (później inżynierowie), księgowi czy świeccy prawnicy.

¹⁹ Warto też powiedzieć, że realnie korzystano z tego uprawnienia biskupa, posługując się zaufanymi świeckimi mężczyznami oraz – gdy chodzi o kobiety – siostrami zakonnymi. Na fali myśli Soboru Watykańskiego II, ale ciągle pod rządami *Kodeksu prawa kanonicznego* z 1917 r. (nowy kodeks promulgowano w 1983 r.) także w Polsce w kuriach i sądach kościelnych zaczęły pojawiać się zakonnice jako notariusze (np. diecezja katowicka).

²⁰ *Ius sequitur vitam* – znana od starożytności paremia prawnicza.

życiu Kościoła. Obie wojny światowe i będące ich wynikiem przemiany społeczne oraz towarzyszące im profetyczne myślenie części teologów (w tym biskupów i kardynałów) przekładały się na coraz liczniejsze postulaty doktryny i samych wpływowych świeckich (tych bowiem nigdy w Kościele nie brakowało), do zmiany mentalności myślenia teologicznego o roli laikatu w życiu Kościoła. W tym miejscu nie jest zasadne przedstawienie ewolucji spojrzenia hierarchii na laikat. Dość wspomnieć, że lektura przemówień i listów papieża poprzedzających pontyfikat Jana XXIII, pomimo utrzymywania się dość tradycyjnej formy i stylu funkcjonowania Stolicy Apostolskiej, ukazuje stopniowy i ostrożny, lecz konsekwentny rozwój zmian w angażowaniu świeckich, aż do bezpośredniego uczestnictwa w wybranych zadaniach kościelnych²¹.

Sobór Watykański II uaktualnił nauczanie Kościoła o Ludzie Bożym, wskazując na fundamentalne prawa i obowiązki wszystkich wiernych w związku z godnością chrześcijanina nabywaną w sakramencie chrztu. Dla omawianego tu zagadnienia otwarcia dostępu wiernych świeckich do posług, funkcji i urzędów w Kościele zarezerwowanych dotąd tradycyjnie (nie Tradycją) dla kleru istotne są dwa fragmenty konstytucji dogmatycznej o Kościele *Lumen gentium*. W numerze 33 ojcowie synodalni napisali: „Tak oto każdy świecki na mocy samych darów jakie otrzymał, staje się świadkiem i zarazem żywym narzędziem posłannictwa samego Kościoła «według miary daru Chrystusowego». [...] ludzie świeccy mogą być także powoływani w różny sposób do bardziej bezpośredniej współpracy z apostołatem hierarchii, na wzór owych mężów i niewiast, co pomagali Pawłowi w głoszeniu Ewangelii wielce się trudząc w Panu. Ponadto zdadni są do tego, aby hierarchia przybierała ich do pomocy w wykonywaniu pewnych zadań kościelnych służących celowi duchowemu” (Sobór Watykański II 1965, 33). Z kolei podpisana rok później Konstytucja duszpasterska o Kościele współczesnym *Gaudium et spes* w numerze 29 położyła szczególny nacisk na zakaz dyskryminacji. To w znacznej mierze przyczyniło się do otwarcia drogi do pełnienia niektórych funkcji i urzędów kościelnych kobietom.

Znaczące zmiany w obsadzaniu urzędów sądowych w Kościele wiernymi świeckimi rozpoczęły się od *motu proprio Causas matrimoniales*, ogłoszonego 28 marca 1971²² roku przez papieża Pawła VI, które nie zmieniło nauki

²¹ Wystarczy dla przykładu przeanalizować przemówienia i listy papieża Piusa XII publikowane w „Acta Apostolicae Sedis” z od 1945 (nr 37) do 1957 roku (nr 49), w których papież mówi o roli, zadaniach i godności laikatu w codziennym życiu Kościoła; o współdziałaniu z hierarchią w wypełnianiu zadań misyjnych w parafii, o wzrastającej roli kobiety w społeczeństwie i Kościele, o roli wiernych świeckich w polityce, ich apostołstwa w środkach masowego przekazu, w agendach państwowych i organizacjach międzynarodowych wspierających rozwój człowieka.

²² AAS 61 (1971), 441-446.

Kościół o małżeństwie²³, lecz zmodyfikowało samą procedurę. Dokument ten jest przykładem realizacji w praktyce sądowej Kościoła postulatów *Vaticanium Secundum* w odniesieniu do spraw dotyczących wiernych świeckich (badania przez autorytet Kościoła ważności zawartego przez nich małżeństwa). W odpowiedzi na liczne postulaty biskupów nie tylko krajów zachodniej Europy, Kanady, USA i Australii, ale również biskupów Kościołów misyjnych, papież wyraził zgodę, aby konferencje episkopatów powierzyły – w sytuacji niedoborów kadrowych wśród duchownych – pełnienie urzędu sędziego w sprawach małżeńskich świeckim mężczyznom (*viri laici*) w stosunku 1:2, czyli jednego przedstawiciela laikatu w trójosobowym trybunale kolejalnym (Paweł VI 1971, V § 1)²⁴. Dodatkowo w *motu proprio* zezwolono na powierzenie stanowiska asesora, sędziego i audytora (osoby przesłuchującej strony i świadków) mężczyznom, a notariusza sądu również kobietom. Warunki, jakie postawiono wywodzącym się z laikatu urzędnikom, były następujące: „wzór w wierze katolickiej, człowiek o dobrym charakterze oraz w znajomości prawa kanonicznego” (Paweł VI 1971, VII). Jeżeli chodzi o powierzenie urzędu sędziego świeckiemu mężczyźnie, jak określono w § 1 V, preferowani byli ci, którzy „posiadali doświadczenie prawnicze”²⁵. Kobiety pozostały wykluczone z otrzymania urzędu sędziego, co było przykładem spuścizny ar-

²³ Podobnie jak w 2015 roku *motu proprio* papieża Franciszka *Mitis Iudex Dominus Iesus* dla Kościoła zachodniego i analogiczny dokument *Mitis et Misericordis Iesus* dla Kościołów wschodnich nie zmieniły tej nauki, a jedynie dokonały usprawnienia i przyśpieszenia procedury w sprawach małżeńskich.

²⁴ W procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa sprawę rozstrzygał zawsze trybunał kolejalny.

²⁵ **De constitutione tribunalum V. § 1.** Si nec in Tribunali dioecetano nec in Tribunali regionali, ubi erectum sit, collegium trium iudicum clericorum efformari possit, Conferentia Episcopalis facultate instruitur permittendi in primo et secundo gradu constitutionem collegii ex duobus clericis et uno viro laico. **§ 2.** In primo gradu, cum nec per aggregationem viri laici collegium de quo in § 1 efformari possit, singulis in casibus causae nullitatis matrimonii clerico tamquam iudici unico per eandem Episcopalem Conferentiam demandari possunt. Qui iudex, ubi fieri possit, assessorem et auditorem in iudicio sibi asciscat. **§ 3.** [...]

VI. Ad munus assessoris et auditoris in Tribunalibus cuiusvis gradus, viri laici vocari possunt; munus autem notarii sive viri sive mulieres suscipere possunt. **VII.** Laici ad huiusmodi munera assumendi fulgeant catholica fide et bonis moribus ac simul iuris canonici scientia. Cum autem agitur de munere iudicis viro laico conferendo, de quo in n. V, § 1, ii praeferantur qui etiam consuetudinem fori habeant. [Podkreślenia autorki].

Notabene polskim autorom odsyłającym do *motu proprio Causas matrimoniales* „umknął” fakt wyłączenia kobiet z pełnienia funkcji sędziego. Zob. R. Szytchmiller, Komentarz do art. 43 DC, w: T. Rozkrut (red) *Komentarz do Instrukcji procesowej Dignitas Connubii*, Sandomierz 2007, 86-87. Szymon Pikus, *Niezawisłość sędziego kościelnego*, Lublin-Sandomierz 2009, 75 (w przypisie nr 188), P. Majer (tłum i red. nauk.) *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, Warszawa 2011, Kanon 1421§1,1065, A. Bartczak, *Udział wiernych świeckich w sądownictwie kościelnym*, Państwo i Kościół, 4, (2012), 57. W amerykańskim komentarzu do *Kodeksu prawa kanonicznego* wydanym staraniom Canon Law Society of America, pod redakcją J. Beala, J. A. Coridena i Th. J. Greena jest

chaicznych norm prawa rzymskiego w stosunku do tzw. *officia virilia*, czyli urzędów i funkcji publicznych tradycyjnie zarezerwowanych dla mężczyzn. *Motu proprio* nie stało się bezkompromisowym przykładem realizacji numeru 29 Konstytucji duszpasterskiej o Kościele *Gaudium et spes*, w którym mowa o postulowanym odejściu od dyskryminacji ze względu na płeć, ale było znaczącym elementem ewolucji realizacji równości świeckich obu płci w ich chrześcijańskiej godności.

Nowe normy weszły w życie dla całego Kościoła powszechnego od 1 października 1971 roku. Z możliwości ustanowienia w diecezjach świeckich mężczyzn w charakterze sędziów kościelnych skorzystano przede wszystkim w USA, w krajach niemieckojęzycznych i Beneluxu²⁶. *Ratio* zmian była praktyczna potrzeba zwiększenia liczby „pełnoetatowych” sędziów kościelnych ze względu na wzrost liczby pozwów o stwierdzenie nieważności małżeństwa w społeczeństwie zachodnim. Na wzrost ten z kolei wpłynęły zaburzające monolit instytucji małżeństwa zawirowania i przemiany społeczno-polityczne lat 60. XX wieku (mentalność prorozwodowa), ale również czynniki jednoznacznie pozytywne, jak pogłębiona nauka Kościoła o małżeństwie, a w szczególności proces poszukiwania właściwych rozwiązań formalnoprawnych w okresie, w którym nauki medyczne dostarczyły kanonistyce oraz trybunałom kościelnym nowej wiedzy na temat człowieka. Również wpływ teologii Soboru na świadomość duchownych, że orzeczenie prawdy o sakramencie małżeństwa leży w interesie wspólnoty ochrzczonych, powodował – po rozeznaniu duszpasterskim – zachęcanie wiernych świeckich, których związek się rozpadł do zwracania się do autorytetu Kościoła z prośbą o zbadanie ważności ich małżeństwa.

„Eksperyment” *motu priorio* okazał się udany. Usprawnił czas trwania procedury o stwierdzenie nieważności małżeństwa i wpłynął na rozwój prawa kanonicznego (także na uniwersytetach, na których wykładano tę dyscyplinę), poprzez interakcję intelektualną prawników świeckich i duchownych.

3. Unormowania kodeksu z 1983 roku i lata następne

Przewyciężenie nienaturalnego i niestosownego rozróżnienia między mężczyzną a kobietą w zakresie wiedzy i umiejętności intelektualnej przyniosł

jasno napisane: „In 1971 Causas matrimoniales permitted the lay men but not the lay woman to serve as a judge (V, 1)” – *The New Commentary on the code of Canon Law*, New York 2000, 1624.

²⁶ W Polsce na pierwszych sędziów kościelnych niebędących duchownymi przyszło czekać do XXI wieku. 1 czerwca 2017 roku s. mgr. lic Alina Słonecka otrzymała od biskupa ordynariusza dekret mianujący ją sędzią Sądu Biskupiego w Sandomierzu. Rok później w Sądzie Biskupim w Elblągu skład sędziowski poszerzył się o s. Miriam Bilską SCCJ.

nowy *Kodeks prawa kanonicznego* promulgowany 25 stycznia 1983 roku. Ta długo oczekiwana i nazwana przez papieża „pasem transmisyjnym posoborowej eklezjologii” ustawa zasadnicza Kościoła otworzyła dla wiernych świeckich obu płci wiele urzędów i funkcji dotychczas zarezerwowanych dla duchownych. „Podstawa prawna”, zakotwiczona w teologii, to kanon 129 §2 KPK: „wierni świeccy mogą współdziałać we władzy rządzenia (*potestas regiminis*) zgodnie z przepisami prawa”. Przepis wyraża „własną naturę” Kościoła: „doktrynę, w której Kościół został ustanowiony jako Lud Boży a władza hierarchiczna jako służba [...], doktrynę, według której wszyscy członkowie Ludu Bożego partycypują, w sposób sobie właściwy w potrójnym zadaniu Chrystusa, mianowicie kapłańskim, prorockim i królewskim, do której to doktryny dochodzi także wszystko, co dotyczy obowiązków i praw wiernych, a w szczególności wiernych świeckich”²⁷. Zawarta w kanonie 129§2 norma ogólna konkretyzuje się w kanonie 228§1, który brzmi afirmatywnie, a nie dyskusyjnie: „świeccy uznani za zdatnych zdolni są do otrzymania od świętych pasterzy tych urzędów i zadań, które wolno im pełnić zgodnie z przepisami prawa”. Nie była to zmiana prawdy teologicznej, lecz stymulujące i aktywne do niej podejście w orientacji na człowieka, który jest drogą Kościoła i który z racji chrztu godny jest być przez pasterzy (tu: biskupa) posłany do wykorzystania i pomnażania swojego talentu moralnego i intelektualnego w instytucjach kościelnych²⁸.

Aktualnie do urzędów, które nie są związane z władzą święceń (a zatem nie są zarezerwowane wyłącznie dla kapłanów) i do których dopuszcza się świeckich obu płci, należą:

- urzędy związane z nauczaniem dyscyplin kościelnych (teologia i prawo kanoniczne) – kanon 229§3 KPK, kanon 230§ 1²⁹ i 2;
- posługa lektora, akolity, nadzwyczajnego szafarza Najświętszej Eucharystii (w łączności z kanonem 910 § 2);
- opieka duszpasterska nad parafią bez stałego proboszcza – kanon 517 § 2;
- pomoc w zadaniach uświęcenia, nauczania i rządzenia w parafii – kanon 519; wykonywanie posługi słowa – kanon 759;

²⁷ Jan Paweł II, Konstytucja apostolska *Sacrae disciplinae legis*, 25 stycznia 1983 r. Tekst integralnie zamieszczony w: *Kodeks prawa kanonicznego*, [Poznań] 2022, 17.

²⁸ Rozwinięcie myśli o antropologii Soboru Watykańskiego II znajdzie Czytelnik w artykule ks. prof. Remigiusza Sobańskiego: Zaskoczeni soborem. Retrospektywne rozważania o recepcji Soboru Watykańskiego II, w: *Wierność i aggiornamento. Wokół recepcji Soboru Watykańskiego II*, red. G. Kucza, Katowice 2006, 126-135.

²⁹ Kanon 230§1 *Kodeksu prawa kanonicznego* został zmieniony przez *motu proprio Spiritus Domini* z 10 stycznia 2021 papieża Franciszka, który zniósł instytucjonalne zastrzeżenie tych posług wyłącznie dla mężczyzn. Nowe prawo weszło w życie w dniu publikacji w „L'Osservatore Romano”, to jest 15 stycznia 2021.

- przepowiadanie Słowa Bożego (z wyłączeniem homilii) – kanon 766;
- bycie misjonarzem (nadany przez biskupa w formie instytucjonalnej) – kanon 784;
- bycie katechistą (urząd zarezerwowany wyłącznie dla świeckich) – kanon 785 § 1 i 2;
- przygotowanie narzeczonych do małżeństwa i asystowanie przy zawieraniu małżeństwa jako świadek kwalifikowany – kanon 1112 § 1 i 2;
- posługa szafarza sakramentaliów – kanon 1168;
- uczestniczenie w radach ekonomicznych parafii i diecezji (kanon 492 § 1 i 2) z prawem konieczności uzyskania przez biskupa wcześniejszej zgody członków rady – a nie wyłącznie opinii – na dokonanie niektórych decyzji odnoszących się do alienacji (uszczerplenia) majątku kościelnego – kanon 1292 § 1.

Konsekwentnie od 1917 roku również urząd notariusza kurii (w tym pierwszego notariusza, zwanego kanclerzem) nie jest zarezerwowany duchownym – kanon 483 § 1 i 2 (z wyjątkiem spraw, w których oskarżony, sądzony lub dyscyplinowany jest kapłan). Także urząd ekonoma kurii nie podlega takiemu zastrzeżeniu – kanon 494 § 1, choć z racji zasadności przynależności ekonoma do rady kapłańskiej i kolegium konsultorów rzadko praktykuje się (podobnie jak w przypadku urzędu kanclerza) taką nominację w stosunku do wiernego świeckiego. Warto odnotować, że urząd legatów papieskich i obserwatorów Stolicy Apostolskiej również nie jest zastrzeżony wyłącznie dla duchownych (kanony 362 i 263 KPK).

Wspomnieć należy – choć zdecydowanie wykracza to poza ramy niniejszego artykułu – o nowej konstytucji apostolskiej papieża Franciszka *Praedicate Evangelium*³⁰, zezwalającej na powierzenie urzędów kościelnych w Kurii Rzymskiej osobom świeckim obu płci, nie wyłączając funkcji prefekta dykasterii. Podczas prezentacji konstytucji apostolskiej *Praedicate Evangelium* 21 marca 2022 roku ks. prof. Gianfrancesco Ghirlanda SJ zwięźle przypomniał główne założenia obecności świeckich w strukturach zarządzania i odpowiedzialności za Kościół, zwrócił również uwagę, że numer 5 i artykuł 15 Konstytucji apostolskiej *Praedicate Evangelium* rozstrzygają kwestię zdolności świeckich do objęcia urzędów, które wiążą się z wykonywaniem władzy rządzenia w Kościele, o ile nie wymagają przyjmowania święceń (Ghirlanda 2022, 1)³¹.

³⁰ Francesco, *Costituzione Apostolica Praedicate Evangelium sulla Curia Romana e il suo servizio alla Chiesa e al Mondo*, 19.03.2022, „Bolettino sala stampa della Santa Sede” n. 189. press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2022/03/19/0189/00404.html.

³¹ „Su questa linea sono i Principi e criteri, n. 5, e l’art. 15 della Costituzione Apostolica *Praedicate Evangelium*. Essi vengono a dirime la questione della capacità dei laici di ricevere uffici che

W trybunałach Kościołów partykularnych (diecezjalnych, metropolitalnych, regionalnych – międzydiecezjalnych, we wszystkich instancjach z wyjątkiem trybunałów Stolicy Apostolskiej) od 1983 roku świeccy mogą otrzymać następujące urzędy i pełnić następujące funkcje:

- Notariusza sądu – *Kodeks prawa kanonicznego* konstytuuje ten urząd w trybunale w kanonie 1437. Zgodnie z ogólnymi wymaganiami odnoszącymi się do notariuszy kurii także notariusze sądowi muszą być osobami o „nieposzlakowanej opinii i ponad wszelkimi podejrzeniami” (kanon 483 § 2). Ich zadania – z zachowaniem właściwej dla charakteru spraw sądowych proporcji i odmienności – opisane zostały w kanonie 484³². Obecność notariusza w składzie trybunału i podpisywanie przez niego akt procesowych jest obowiązkowe w każdym procesie (kanon 1437 § 11).
- obrońcy węzła małżeńskiego – wymaga się od niego uzyskania stopnia doktora lub co najmniej licencjata z prawa kanonicznego oraz wyróżniania się trzema cechami osobistymi: nieposzlakowaną opinią, udowodnioną roztropnością i umiłowaniem sprawiedliwości (kan. 1435). Zadaniem obrońcy jest wnoszenie i przedstawienie wszystkiego (na sposób rozumny) przeciw nieważności małżeństwa. Obrońca węzła z urzędu broni więc ważności zaskarżonego małżeństwa. Jego urząd ma charakter autonomiczny w stosunku do sędziego, który w pewnych wypadkach wskazanych prawem³³ zobowiązany jest przed podjęciem decyzji wysłuchać zdania obrońcy. Głos obrońcy węzła ma być również ostatnim przed wydaniem wyroku.
- Promotora sprawiedliwości – strzeże on dobra publicznego Kościoła i w sprawach małżeńskich, w sytuacji wyjątkowej opisanych w kanonie 1674 § 1 pkt 2³⁴, ma prawo zaskarżyć małżeństwo, które – oprócz tego wyjątku – mogą zaskarżyć wyłącznie sami małżonkowie. Wymagania odnoszące się do promotora sprawiedliwości są tożsame z wymaganiami obrońcy węzła wyliczonymi w kan. 1435. Ponieważ nie ma kodeksowe-

comportano l'esercizio della potestà di governo nella Chiesa, purché non richiedano la ricezione dell'Ordine sacro, ed indirettamente affermano che la potestà di governo nella Chiesa non viene dal sacramento dell'ordine, ma dalla missione canonica, altrimenti non sarebbe possibile quanto previsto nella Costituzione Apostolica stessa”.

³² Sporządzanie dokumentów, ich podpisywanie lub kontrasygnata, dokumentowanie czynności (np. przesłuchañ sądowych), dbałość o akta procesowe pod względem formalnym, a także ich udostępnianie osobom dopuszczonym do ich lektury, poświadczanie zgodności akt z oryginałem, dbałość o zgodne z prawem informowanie uczestników postępowania o terminach i miejscach.

³³ Na przykład decyzja w trakcie postępowania o poszerzeniu zakresu sporu o nowy tytuł nieważności.

³⁴ „Gdy nieważność została już rozgłoszona, jeśli małżeństwo nie może zostać konwalidowane albo nie jest to wskazane.”

go zakazu łączenia tych urzędów, w praktyce trybunałów często jednego z obrońców wężła mianuje się również promotorem sprawiedliwości.

- Audytora – jego zadaniem jest zebranie dowodów i przekazanie ich sędziemu, zgodnie z jego zleceniem³⁵. W sprawach małżeńskich chodzi przede wszystkim o przeprowadzenie przesłuchań. Wymagania względem audytora stanowią: „dobra obyczajowość, roztropność i wiedza”, zgodnie z kan. 1428 § 2 *Kodeksu prawa kanonicznego*, do czego jednak według prawa kościelnego nie potrzeba szczególnych kwalifikacji zawodowych³⁶. W poprzedzającym pierwszym paragrafie kanonu 1428 Ustawodawca zaleca (ale nie determinuje tego jako warunku *sine qua non*), aby audytorzy byli wybierani spośród sędziów składu orzekającego daną sprawę (trybunału kolegijskiego).
- Asesora w sprawach małżeńskich (doradcy sędziego jednoosobowego) – tak jak w czasach historycznych jest to konsultant, który pomaga sędziemu jednoosobowemu we właściwym osądzeniu sprawy (np. w procesie dokumentalnym) i który z cech musi się charakteryzować jedynie dobrą opinią. Asesorami sędziego mogą być diakoni, alumni seminariów, osoby konsekrowane, a także klasycznie rozumiany laikat obu płci (kan. 1424). Już w 1983 roku wszyscy nieduchowni mogli pełnić ten urząd bez konieczności wydania zgody ogólnej przez Konferencje Episkopatu.

Wreszcie, zgodnie z postulatami soborowymi: „wszędzie powinna dla [świeckich] stać otworem droga, aby w miarę sił swoich i stosownie do aktualnych potrzeb i oni także uczestniczyli pilnie w zbawczym dziele Kościoła” (Sobór Watykański II 1964, 33 *in fine*), Ustawodawca kościelny w kanonie 1421 §2 otworzył urząd sędziego diecezjalnego dla świeckich obu płci. Pozostawił jednak w gestii Konferencji Episkopatu podjęcie ogólnego zezwolenia na to, aby na jej terenie biskupi mogli mianować świeckich jako sędziów diecezjalnych; jednego świeckiego (kobietę lub mężczyznę) do składu kolegijskiego, trzysobowego. Począwszy od roku promulgacji kodeksu przez kolejne lata liczne episkopaty wydały stosowne dokumenty dopuszczające wiernych świeckich obu płci do urzędu sędziego (Argentyna, Australia, Austria, Belgia,

³⁵ Audytor może również rozstrzygnąć – o ile w instrukcji sędziego nie zlecił inaczej – o sposobie pozyskania dowodów, np. miejscu przesłuchania, obecności osób na przesłuchaniu. Doraźnie (ale nigdy w sposób ostateczny) audytor może podjąć decyzję, jakie dowody sąd będzie pozyskiwał, a jakie nie (np. na przesłuchanie strona przynosi do sądu kilka tomów swojego pamiętnika, a audytor decyduje o przyjęciu konkretnych fragmentów tych prywatnych dokumentów).

³⁶ To zaskakujące, biorąc pod uwagę delikatność i psychologiczną trudność spraw małżeńskich. Stąd w praktyce audytor winien nie tylko być biegłym w technikach przesłuchiwanie osób o różnej kondycji psychicznej, psychologicznej i wrażliwości religijnej, ale również znać małżeńskie prawo materiale w stopniu pozwalającym na wydobycie z zeznań najwięcej istotnych informacji dla badanego tytułu nieważności.

Boliwia, Bośnia i Hercegowina, Brazylia, Kanada, Chile, Kolumbia, Korea, Ekwador, Filipiny, Gambia i Sierra Leone, Niemcy³⁷, Gwatemala, Indie, Anglia i Walia, Włochy, Serbia i Czarnogóra, Namibia, Nigeria, Nowa Zelandia, kraje Pacyfiku, Panama, Paragwaj, Peru, Portugalia, Dominikana, Salwator, kraje skandynawskie – NBK, Sri Lanka, USA, Szwajcaria, episkopaty krajów południowej Afryki, Tanzania, Tajlandia, Zimbabwe).

Polska należała do tych krajów, w których episkopat nie wypowiedział się (nie wydał żadnego dokumentu), na temat kanonu 1421§2. Pozostałe kraje to: Francja³⁸, Hiszpania, Ghana, Japonia, Haiti, Honduras, Kenia, Litwa, Luksemburg, Szkocja, Czechy i Słowacja, Słowenia, Puerto Rico, Węgry, Urugwaj, Wenezuela (de Agar i Navarro 2009, 1421§2)³⁹. Tego formalnego stanu rzeczy nie zmieniła ani transformacja ustrojowa i przemiany społeczne w Polsce (także w Kościele), ani wzrost zainteresowania studiami kanonistycznymi wśród świeckich w czasie boomu edukacyjnego lat 90. i pierwszej dekady XXI wieku – i „wysyp” absolwentów z tytułem magistra lub licencjata kościelnego prawa kanonicznego⁴⁰. Również dokumenty trzech ostatnich papieży⁴¹, aktywizujące zaangażowanie laikatu w życie instytucjonalne Kościoła, nie doprowadziły do uregulowania przez Konferencję Episkopatu Polski zagadnienia sędziego świeckiego w trybunałach małżeńskich. Stan ten trwa do dziś, co podnosi się co jakiś czas w literaturze, jednakże jako fakt, bez próby analizy sytuacji czy postulatów na przyszłość⁴². W międzyczasie, w 2005 roku instrukcja procesowa *Provida Mater* z 1936 roku została zastąpiona nową instrukcją *Dignitas Connubii*, doprecyzowującą *Kodeks prawa kanonicznego* w tym, co odnosi się do procesów o stwierdzenie nieważności małżeństwa. W kwestii dostępności urzędów sądowych dla osób świeckich nie dokonano zmian⁴³.

³⁷ W 1995 r. znowelizowano dokument dla zjednoczonych Niemiec.

³⁸ Faktycznie jednak biskupi diecezjalni mianowali sędziów diecezjalnych niemających święceń kapłańskich. Autorka osobiście spotkała taką osobę w lyońskim trybunale w 2005 r.

³⁹ Zwraca się uwagę Czytelnika, że aktualność tych danych mogła ulec zmianie, stąd należy je czytać jako obowiązujące w czasie publikacji w 2009 r.

⁴⁰ Obecnie – na skutek niżu demograficznego – studentów jest mniej, jednak nieprzerwanie na terenie RP funkcjonują 3 główne ośrodki akademickie kształcące w dziedzinie prawa kanonicznego: KUL, UKSW i UPJP2 oraz liczne katedry/institute/zakłady prawa kanonicznego działające przy wydziałach teologicznych, które również są zapleczem intelektualnym tej dziedziny nauki.

⁴¹ Począwszy od listu apostolskiego Jana Pawła II *Mulieris dignitatem* z 1988 r., poprzez przemówienia papieża Benedykta XVI do Roty Rzymskiej z 2010 r. i 2012 r., cykl katechez *Mistrzynie duchowe* 2010/2011, a skończywszy na adhortacji *Ewangelii gaudium* papieża Franciszka w 2013 r.

⁴² Zob. A. Bartczak, *Udział wiernych świeckich...*, 56-57; Szymon Pikus, *Niezawistość...*, 75-77. R. Szychmiller *Komentarz do art. 42 DC*. W: T. Rozkrut (red.) *Komentarz do Instrukcji procesowej Dignitas Connubii*, Sandomierz 2007, 86-87.

⁴³ Analiza przepisów instrukcji *Dignitas Connubii* w kontekście urzędów sądowych zdecydowanie przekracza materię ramową tego artykułu. Zainteresowanych czytelników odsyła się do publikacji ks. prof. Tomasza Rozkruta, *Recepcja instrukcji procesowej Dignitas connubii w Polsce*.

Nowelizacja *Kodeksu prawa kanonicznego* w zakresie procesu małżeńskiego dokonana przez papieża Franciszka z 8 grudnia 2015 roku⁴⁴ przyniosła – gdy chodzi o powoływanie świeckich na urząd sędziów kościelnych – istotne *novum*, a mianowicie brak potrzeby wydania ogólnej zgody Konferencji Episkopatu. Od tego czasu do wyłącznej gestii biskupa diecezjalnego należy mianowanie świeckich jako sędziów wyrokujących w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Dodatkowo w trybunałach tych, w kolegium sędziowskim, może odtąd zasiadać dwóch sędziów świeckich pod przewodnictwem jednego duchownego – kanon 1673§3. W sytuacjach, gdy wyrokuje sędzia jednoosobowy, dalej musi on być duchownym⁴⁵.

4. Udział świeckich w urzędach w sądownictwie kościelnym – aktualny stan na terenie Episkopatu Polski

Po tym wprowadzeniu historycznym i teoretycznym wypada zatem zapytać o stan osobowy świeckich w sądach kościelnych w Polsce 39 lat po promulgacji przez papieża Jana Pawła II *Kodeksu prawa kanonicznego* i siedem lat po nowelizacji kodeksu dokonanej przez papieża Franciszka dla usprawnienia prac kościelnych trybunałów małżeńskich w *motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*.

Polska, której terytorium pokrywa się z zakresem działania konferencji episkopatu, jest krajem, gdzie przynależność do religii katolickiej deklaruje 32,5 milionów ludzi⁴⁶. Dane statystyczne zebrane i przedstawione na Ogólnopolskim Spotkaniu Pracowników Sądów Kościelnych w Gródku nad Dunajcem przez księdza prałata Pawła Malechę⁴⁷ na podstawie corocznych

„Annales Canonici” 11 (2015), 177–193, DOI: 10.15633/acan.1062, gdzie znajduje się również bogata literatura przedmiotu.

⁴⁴ *Motu proprio*, które w środowisku kanonistów nazywa się i zapisuje: MIDI, było rezultatem licznych postulatów biskupów zgłaszanych na III Nadzwyczajnym Synodzie Biskupów odbywającym się od 5 do 19 października 2014 roku i poświęconym rodzinie. Dokument końcowy: „Relatio Synodi” został przygotowany i opublikowany w języku angielskim. W numerze 48 znajduje się opis tych postulatów. Tekst oficjalny: www.vatican.ca/roman_curia/synod/documents/rc_synod_doc_20141018_relatio-synodi-familia_en.html.

⁴⁵ Jak najbardziej możliwa jest jednak sytuacja, gdy duchowny jako sędzia jednoosobowy ma obok siebie świeckiego notariusza, obrońcę węgła i posiłkuje się świeckim asesorem.

⁴⁶ Wg danych GUS pochodzących z Małego Rocznika Statystycznego na rok 2021. stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/maly-rocznik-statystyczny-polski-2021,1,23.html (dostęp: 30.06.2022).

⁴⁷ Pomocniczy promotor sprawiedliwości Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej, wklejadowca na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie. Ks. dr Malecha prezentował informacje opublikowane 6 marca 2019 r., pochodzące z *Annuario Statisticum Ecclesiae 2017*, wyd. Libreria Editrice Vaticana, 2019. W tym tekście nie korzystano ze źródła, lecz z przetworzonych

sprawozdań sądów kościelnych do Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej wskazują, że w roku 2017 liczba toczących się spraw w polskich trybunałach małżeńskich w I i II instancji wynosiła ponad dziewięć tysięcy⁴⁸. Było to więcej niż we Włoszech – których sądy prowadziły ponad 4500 spraw, w Hiszpani ponad 2000 spraw, w Niemczech – nieco ponad 1000 procesów, Francji, Wielkiej Brytanii – każdy ten kraj zarejestrował prawie 1000 toczących się spraw, Litwa – około 600 spraw (Malecha 2020, 21-22).

Ponieważ Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC im. ks. Witolda Zdaniewicza nie prowadzi badań w tym zakresie, to dane dotyczące liczby osób niebędących duchownymi w polskich sądach diecezjalnych – stan na 30 czerwca 2022 – zebrano z oficjalnych stron internetowych diecezji. Nie należy traktować ich jako pełnoprawnych danych statystycznych, a jedynie jako informacje pogładowe, przybliżające problematykę.

Z mocy prawa w skład trybunału rozpatrującego sprawę wchodzi sędziowie, przy obowiązkowej obecności notariusza i obrońcy węzła małżeńskiego⁴⁹. Tenor kwerendy skupił się zatem na tych właśnie urządach. Sumując sędziów, obrońców węzła, notariuszy, audytorów i pracowników administracyjnych sądów otrzymano liczbę 658 stałych pracowników, z których 549 było duchownymi, zaś 109 to przedstawiciele laikatu i siostry zakonne⁵⁰. Szczegółowe dane, uwzględniające udział świeckich w sądach biskupich poszczególnych diecezji Polski, został przedstawiony na rys. 1.

Tabela I

● Sędziowie wotujący (diecezjalni) – kan. 1673§3 KPK (dla procesów małż. od 2015 r.) nienaruszonej sławy, dr lub lic. prawa kościelnego: 2 siostry zakonne, 1 mężczyzna świecki, 1 kobieta świecka
● Obrońcy węzła – kan. 1435 KPK: wypróbowany w gorliwości i roztropności, dr lub lic... 27 kobiet (wśród nich 7 siostr zakonnych) oraz 6 mężczyzn świeckich

danych stworzonych dla polskich odbiorców symposium. Dokładne liczby i ich zestawienie procentowe zob. P. Malecha, *Uwagi Sygnatury Apostolskiej na temat funkcjonowania polskiego wymiaru sprawiedliwości w kontekście corocznych sprawozdań*, w: *Małżeństwo i jego nieważność a współczesne sądownictwo Kościoła. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 10-11 czerwca 2019 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2020, 21-22.

⁴⁸ W czasie oddawania tekstu do publikacji nie były jeszcze dostępne oficjalne dane za rok 2020. Gdy zaś chodzi o czas pandemii (marzec 2020 – maj/czerwiec 2022), można przyjąć, że liczba ta będzie niższa, na co wpłynęło spowolnienie pracy sądów z powodu zachorowań pracowników na COVID-19.

⁴⁹ Jeśli promotor sprawiedliwości zaskarżył małżeństwo i on staje się częścią składu trybunału.

⁵⁰ Nie odnotowano żadnego brata zakonnego na urządzie sądownym.

● Notariusze – kanon 1437, w zw. z kan. 483 §2: o nieposzlakowanej opinii i ponad wszelkimi podejrzeniami: 38 kobiet (wśród nich 12 siostr zakonnych) oraz 2 mężczyzn
● Audytorzy – (przesłuchujący) kan. 1428 §1 i §2: wiedza, roztropność, dobre obyczaje 11 kobiet; 3 mężczyzn świeckich;
● Asesorzy – kan. 1424 KPK; odpowiednie przygotowanie, dobra opinia brak danych
● Rzecznik sprawiedliwości – kan. 1430 i 1435 KPK 1 kobieta, 1 mężczyzna
● Inni pracownicy trybunału (nazwani: „protokolanci”, „pracownicy sekretariatu”, „archiwści”): 13 kobiet świeckich (w tym 5 siostr zakonnych) i 2 świeckich mężczyzn

Kilka słów w ramach krótkiego wyjaśnienia metodologicznego:

a) Choć definicja wiernych świeckich według *Lumen gentium*, 31 nie obejmuje osób zakonnych, to w przedstawionych wynikach kwerendy zdecydowano się wziąć w rachubę stan zakonny ze względu na to, że dopuszczenie członkiń instytutu życia konsekrowanego do pełnienia urzędów w sądach kościelnych nastąpiło na skutek posoborowego rozwoju myśli teologicznej o władzy rządzenia i jest wyrazem nie tyle „feminizacji” sądów kościelnych, ile docenienia „geniuszu kobiety” i jej aktywnej obecności w życiu Kościoła⁵¹.

b) Nie uwzględniono biegłych oraz adwokatów, gdyż – jak wspomniano – nie wchodzi oni w skład trybunału. Natomiast należy podać do wiadomości Czytelników, że w zdecydowanej większości obie te grupy współpracowników sądu rekrutują się z wiernych świeckich. Jednak nie wszystkie trybunały zamieszczały informacje o biegłych współpracujących z sądem, dane były zatem wysoce niekompletne. Również 100% polskich sądów kościelnych posiada tzw. listę adwokatów zatwierdzonych do występowania na jego forum i jest to największa oraz najszersza współpraca wykształconych uniwersytecko świeckich w ramach kościelnego administrowania sprawiedliwością. Gdy jednak mowa o adwokatach, to zaledwie kilka osób świeckich wydaje się zatrudnionych na etacie kurialnym w charakterze adwokata stałego (kanon 1490 *Kodeksu prawa kanonicznego*)⁵². Wszyscy inni adwokaci to adwokaci za-

⁵¹ Co pięknie przypomniał papież Benedykt XVI podczas audiencji *Regina coeli* 9 kwietnia 2012 r. w Castel Ganolfo: „In tutti i Vangeli [...] le donne hanno vissuto un’esperienza di legame speciale con il Signore, che è fondamentale per la vita concreta della comunità cristiana, e questo sempre, in ogni epoca, non solo all’inizio del cammino della Chiesa” – www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/angelus/2012/documents/hf_ben-xvi_reg_20120409_easter-monday.html.

⁵² Takim przykładem jest Sąd Biskupi w Tarnowie, gdzie od ponad 10 lat świecki kanonista jest adwokatem stałym, „urzędowym”.

twierdzeni przy danym sądzie do spraw małżeńskich, ale wynagradzani przez wynajmujące ich strony.

c) W niektórych sądach rzeczywista liczba świeckich nie pokrywała się z liczbą otrzymanych przez nich urzędów. Część urzędów kościelnych może być łączona, stąd w kilku diecezjach zdarzały się sytuacje, w których pracownik świecki pełnił dwie funkcje w jednym sądzie (np. notariusza i audytora; notariusza i obrońcy węzła, a w jednym przypadku siostra zakonna pełniła trzy posługi: notariusza, audytora i obrońcy węzła). W niniejszym opracowaniu, którego celem było badanie obecności laikatu w strukturach instytucjonalnych polskiego Kościoła, zdecydowano się liczyć udział świeckich w sądowych urzędach kościelnych na rzeczywiste osoby tzw. „głowy”, a nie urzędy. Przyporządkowywano tylko ten urząd do danej osoby, który pojawiał się jako pierwszy w wykazie danego sądu. Drugi raz tej samej osoby nie liczone.

Omówienie zebranych danych.

W trzech polskich diecezjach nie ma żadnych wiernych świeckich w funkcji notariusza, obrońcy węzła małżeńskiego, promotora sprawiedliwości lub sędziego⁵³. W pozostałych diecezjach w składzie osobowym sądu odnotowano zróżnicowaną liczbę osób niebędących duchownymi (dominuje liczba trzech świeckich na urzędach: zob. rys. 1). Największa ilość świeckich to notariusze, potem zaś obrońcy węzła (zob. tab. 1). Liczna obecność notariuszy daje powód do satysfakcji i nadziei na ich dalszy ilościowy wzrost, szczególnie dlatego, że z przeprowadzonej kwerendy wynika, iż świeccy notariusze oraz część obrońców węzła jest zatrudnionych w ramach umowy o pracę, co gwarantuje stabilizację finansową pracowników i pewność czasową wykonywanej posługi.

Funkcja obrońcy węzła przez lata była niedoceniana w polskim środowisku sądowym. Tymczasem od jego powstania w XVIII wieku jest to urząd wymagający wysiłku intelektualnego oraz dużej wiedzy doktrynalnej i znajomości eklezjologii. Aktualny wzrostowy trend obsadzania świeckimi funkcji obrońcy węzła jest więc wyrazem zaufania biskupów, a zwłaszcza oficjałów sądów, do wiedzy, umiejętności i formacji świeckich.

Jak już wspomniano, w 2015 roku papież Franciszek, w *motu proprio *Mitis Iudex Domini Iesus**, pozostawił w autonomicznej gestii biskupa diecezji decyzję o mianowaniu w trybunale małżeńskim powierzonej mu diecezji sędziego kościelnego niebędącego duchownym. W sprawach tych papież zezwolił również na obecność dwóch sędziów świeckich w kolegium orzekającym pod przewodnictwem duchownego, a w konsekwencji na sytuację, gdy głosy dwóch świeckich sędziów przegłosują votum przewodniczącego (Sosnowski

⁵³ W sądach tych dopuszczani są świeccy adwokaci kościelni opłacani przez stronę procesową.

2015, 72-74)⁵⁴. Kanon 1673 § 3 w aktualnym brzmieniu wzmacnia normę kan. 1421 § 2 i obecnie nie można wątpić, że świeccy, na mocy misji kanonicznej korzystają z pełnej władzy sądowniczej (w kolegium wszyscy sędziowie są *inter pares* – równi głosem), a nie jedynie z częściowego włączenia do współdziałania w niej (Ghirlanda 2022, 1)⁵⁵. Pomimo tych zmian dziwi wyjątkowo niska reprezentacja świeckich sędziów kościelnych w polskich trybunałach. Tych jest zaledwie czterech w sądach diecezji: sandomierskiej, elbląskiej, wrocławskiej i katowickiej⁵⁶.

Ramy artykułu nie pozwalają na dokonanie analizy porównawczej odnoszącej się do innych episkopatów; jednakże zdystansowanie do mianowania świeckich sędziami kościelnymi jest charakterystyczne dla regionów Europy będących niegdyś pod reżimem komunistycznym. Być może to spadek po obawach duchowieństwa przed inwigilacją, wybiórczej recepcji nauki Soboru Watykańskiego II w odniesieniu do pozycji prawnej wiernych w Kościele i generalnie słabym zaangażowaniu laikatu w instytucjach kościelnych w obrębie tzw. *scientia sacra* (teologia i prawo kanoniczne).

5. Próba wyjaśnienia sytuacji i wnioski

Sąd kościelny zatrudnia wysoko wyspecjalizowanych pracowników, wykształconych na niszowym kierunku studiów. Obowiązki są poważne, bo mogą zmienić stan prawny danej osoby w Kościele, a skutki wyroku sądowego złożone zarówno pod względem duchowym, jak i społecznym. W naturalny sposób występuje więc presja moralna oraz poczucie odpowiedzialności u każdego dobrze ukształtowanego deontologicznie pracownika sądu kościelnego. Powinien mieć on/ona czas na podejmowanie tej funkcji w wolności, także w poczuciu finansowego bezpieczeństwa. Tymczasem dominujące formy zatrudnienia (nie tylko świeckich) w sądach kościelnych to umowy o dzieło lub niepełne etaty, a same honoraria należą do niskich⁵⁷. Biegły sądowy

⁵⁴ Kanon 1673§3 *Kodeksu prawa kanonicznego* zmieniający dla spraw małżeńskich §2 przepisu kanonu 1421 KPK.

⁵⁵ „Il fatto, poi, che il Motu proprio di Papa Francesco Mitis Iudex Dominus Iesus del 15 agosto 2015, all’art. 1673 §3 ammetta che su un collegio di tre giudici due possano essere laici, pur disponendo che presidente debba essere un chierico, viene a rafforzare la previsione del can. 1421 §2, perché non si può porre in dubbio che possono i laici, che, esercitando la potestà di governo giudiziale ricevuta con la missione canonica, determinano la nullità o meno del matrimonio in causa”.

⁵⁶ Rok mianowania sędziów: 2017 – Sandomierz, 2018 – Elbląg, 2021 – Wrocław i 2022 – Katowice.

⁵⁷ Brakuje też ujednoczenia na poziomie Polski honorariów dla poszczególnych pracowników sądów kościelnych. Tak jest na przykład we Włoszech, gdzie Konferencja Episkopatu w miarę regularnie odnosi się do kwestii wymogów formalnych, praktyki, formacji, liczby stanu osobowego.

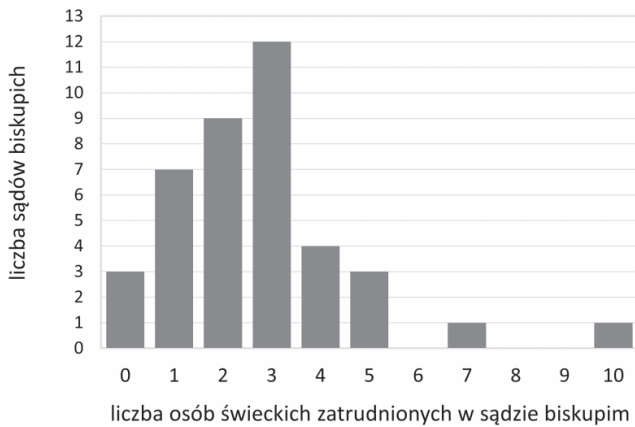
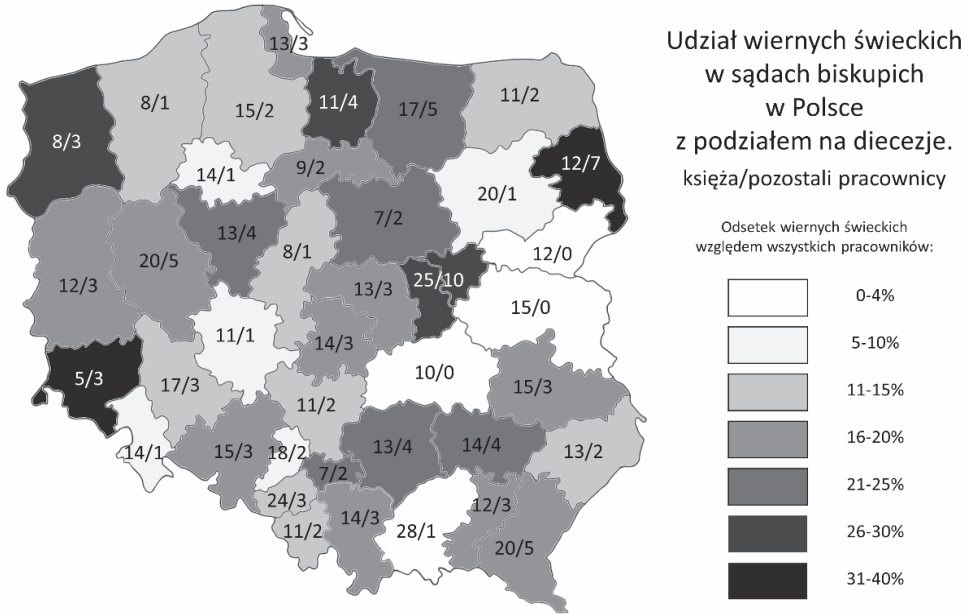
za sporządzenie opinii eksperckiej otrzymuje zazwyczaj kilkakrotność kwoty, jaką wypłaca się sędziemu lub obrońcy węzła po zakończonej całej pracy nad pojedynczą sprawą. Takie surowe warunki płacowe nie zachęcają świeckich, a w szczególności świeckich mężczyzn, do wiązania swojego życia zawodowego z Kościołem. W konsekwencji staje się to przyczyną wtórnej klerykalizacji i braku zaangażowania świeckiej inteligencji⁵⁸ w strukturach instytucjonalnych Kościoła. Stąd, w sądach kościelnych pracują entuzjaści zarabiający na utrzymanie w ośrodkach akademickich bądź osoby, które kumulują urzędy sądowe dla „sztukowania” etatu lub łączenia umowy o pracę z umową o dzieło/zlecenie. Jeszcze inna grupa pracowników (notariuszy, obrońców węzła lub audytorów) zakłada własną działalność gospodarczą i dorabia w charakterze adwokata kościelnego lub zatrudnia się w kancelarii prawnej, oferując swoją wiedzę kanonistyczną i praktyczne umiejętności z zakresu funkcjonowania sądownictwa kościelnego. Można tak czynić w sądach, z którymi „ich” sąd nie jest związany prawem apelacji⁵⁹. Zawsze jednak jest to mniejszy lub większy problem natury rzetelności postępowania oraz etyki pracy.

Inną przyczyną małej aktywności świeckich na forum sądowym jako miejsca pracy jest w dalszym ciągu ogólna bierność wiernych świeckich w Polsce, gdy chodzi o zaangażowanie swoich profesjonalnych sił w budowanie wspólnoty Kościoła, ze względu na brak pogłębionej wiedzy duchownych o pozycji wiernych świeckich w strukturze prawnej Ludu Bożego i płytkiej – bo głównie obrzędowej – formacji religijnej laikatu. W 1977 roku ks. prof. Remigiusz Sobański napisał w artykule *Prawo a wolność osoby odrodzonej we chrzcie* spostrzeżenie, że wierni świeccy „zbyt długo byli ustawiani jako bierne przedmioty działalności Kościoła” (Sobański 1977, 58), zaś zmiana punktu wyjścia z zasady myślenia i postępowania o świeckich w Kościele: „zakazane jest wszystko, co nie jest dozwolone”, do aktywizacji wiernych i rzeczywistego umożliwienia im działania jest „pierwszym krokiem koniecznym do tego, aby prawo prowadziło wiernego przez służbę wspólnocie do rozwoju jego darów według wolnej woli łaskawego Boga, które [świecki] otrzymał włączając się dzięki przyjętej w wolności wierze” (Sobański 1977, 59). Umożliwienie wykonywania służby dla wspólnoty zgodnie z naturalnym i nadprzyrodzonym wyposażeniem osoby ludzkiej nazywa ksiądz profesor „realizacją podstawowo-

Zob. Conferenza Episcopale Italiana, *Determinazioni riguardanti i Tribunali ecclesiastici italiani in materia di nullità matrimoniale*. Prot. nr 768/2019. <https://giuridico.chiesacattolica.it/wp-content/uploads/sites/37/Determinazioni-Tribunali-03.12.2019-3.pdf>; Conferenza Episcopale Italiana, *Determinazioni circa la remunerazione dei giudici laici e dei patroni stabili laici nei tribunali ecclesiastici regionali italiani*. Prot. nr 125/03, 29-32. www.chiesacattolica.it/wp-content/uploads/sites/31/2017/02/Giudici_Patroni_Trib.pdf.

⁵⁸ Drugiej po młodych grupy wiernych oddalającej się od Kościoła.

⁵⁹ Ustawodawca w art. 36 § 1 i 3 instrukcji procesowej *Dignitas Connubii* nie dopuszcza łączenia niektórych funkcji i urzędów sądowych (Brzemia-Bonarek 2017, 61-81).

Rys. 1. Charakterystyka udziału wiernych świeckich w sądownictwie kościelnym w Polsce

wych praw wiernych” (Sobański 1977, 60). Nauka o roli sakramentu chrztu jako czynnika włączającego wiernego do wzrastania w wierze i aktywnej realizacji nakazu misyjności w naturalnym dla siebie środowisku; na miarę otrzymanych darów Ducha Świętego, 45 lat po publikacji tych słów nadal wymaga pilnych korepetycji u wiernych wszystkich stanów, aby nie dziwiło, a na pewno nie oburzało, że odczytując na nowo synodalny i diakoniczny charakter Kościoła (przy zachowaniu jego hierarchicznej struktury), „naturalnym środowiskiem pracy” wiernego świeckiego również mogła być kuria diecezjalna, jej instytucje i urzędy niezastrzeżone duchownym. Choć z rzadka, to jednak bywają w Polsce środowiska, gdzie nadal w sposób historyczny i apersonalny podchodzi się do zagadnienia władzy rządzenia w Kościele⁶⁰. Tymczasem „chodzi o perspektywę Kościoła powszechnego, Kościoła matki, która nie cofa się przed braniem odpowiedzialności, ale też nie boi się odpowiedzialności powierzać” (Polak 2020).

W literaturze polskiej⁶¹, gdy mowa jest o uprawnieniach wiernych świeckich we współdziałaniu we władzy rządzenia, pojawia się przeciwstawienie sobie kanonów 129§1 oraz 274§1⁶² *Kodeksu prawa kanonicznego* z kanonami 129§2 i 228§1⁶³. Gdy z kolei mowa jest o zdolności wiernych świeckich do współdziałania w wykonywaniu władzy sądowniczej w Kościele, podkreśla

⁶⁰ W 1986 roku ks. prof. Jean Beyer SJ wyjaśniał w artykule *Iudex laicus vir vel mulier*, “*Periodica de Re Canonica*”, 75 (1986), 1-2, 39-40 niepoprawność takiego przekonania. „Errare videtur qui putat solos clericos esse ad hæc munera habiles. Indaganda est ipsa ratio habitatis de qua in canone 129 § 1. Et, uti videtur, ratio est sequens: clerici, saltem presbyteri, ordinatione sacra munus Christi fiunt participes sicut et episcopi. Quæ tamen munera non sunt ipsa potestas. Quæ potestas, ut habeatur, conceditur vel sola ordinatione et est potestas sacramentalis, vel addita communione hierarchica quæ, ratione ordinationis conceditur, mandato quidem pontificio sive explicito, sive saltem implicito peractæ. Quæ potestas est diversæ naturæ, non sacramentalis sed missionis et natura sua ‘moralis’ i.e. ad actus moraliter licitos et validos ponendos; non sacramentales actus, qui ipso actu ministri sunt actus Christi; ad quos actus exigitur minister sacramento ordinis i.e. saltem ad presbyteratum consecratus; qui actus est sacramentalis, et cuius effectus e recipientis conditione ipso facto est sacramentalis. Distinctio vero inter potestatem ordinis et potestatem regiminis seu iurisdictionis remanet in tota hac materia ontologicæ essentialis”.

⁶¹ Na co wskazują autorzy: ks. Piotr Majer w artykule *Zakres uprawnień wiernych świeckich w Kościele. Stan obecny i perspektywy*, w: *Hodie et Cras. Dziś i jutro Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku 30 lat od promulgacji*, red. K. Burczak, Lublin 2014, 139-140 oraz ks. Szymon Pikus w monografii *Niezawisłość sędziego kościelnego*. Lublin-Sandomierz 2009, 75-77.

⁶² Kan. 129§1: „Zdolnymi do władzy rządzenia, która jest w Kościele z ustanowienia Bożego i która jest również nazywana władzą jurysdykcji [*potestas iurisdictionis*], są zgodnie z przepisami prawa ci, którzy otrzymali święcenia”. Kan. 274§1: „Tylko duchowni mogą otrzymać urzędy, do sprawowania których wymaga się władzy święceń albo kościelnej władzy rządzenia [*potestas regiminis*]”.

⁶³ Kan. 129§2: „W wykonywaniu tej władzy [*potestas regiminis*] mogą współdziałać wierni świeccy, zgodnie z przepisami prawa”. Kan. 228§1: „Świeccy uznani za zdatnych zdolni są do otrzymania od świętych pasterzy tych urzędów kościelnych i zadań, które wolno im wypełnić zgodnie z przepisami prawa”.

się wyjątkowość takiego rozwiązania i konieczność realizacji na różnych polach ekonomii procesu jako podstawowego celu dopuszczenia laikatu do urzędów sądowych. To suponuje jednak interpretację, jakoby racje natury praktycznej w jakiejś mierze znosiły teologiczne fundamenty. Takie odczytywanie przepisu oczywiście byłoby sprzeczne z podstawą aksjologiczną prawa w Kościele. Prawidłowa wykładnia relacji wskazanych kanonów jest złożonym zagadnieniem interdyscyplinarnym, teologiczno-prawnym, które nadal oczekuje na rzetelne podjęcie w rodzimej literaturze. Warto jednakże pamiętać, że kanony te nie stoją w stosunku do siebie w sprzeczności, lecz uzupełniają się, ukazując złożoność problematyki na podłożu bazowym, czyli teologicznym. Trafnie wyjaśnia to wykładowca Uniwersytetu Laterańskiego w Rzymie, Émile Kouvelgo, wskazując, że obowiązujące prawo oferuje zarówno elementy empiryczne i teoretyczne, podstawy metodologiczne metafizyczne i fenomenologiczne, wspierające obie zasady występujące w prawie i odnoszące się do władzy rządzenia (*potestas regimis*). Jest to jednak oznaka nie chaosu, lecz prawa w pełni ewoluującego, funkcjonującego w ramach społeczności, która pisze swoje własne normy (*lex christiana*) nie tylko zaczynając od abstrakcyjnych teorii, ale przede wszystkim od rozszerzonego doświadczenia czerpanego nieprzerwanie z bogactwa różnych momentów swojej historii (Kouvelgo 2017, 212)⁶⁴. Wymienionych wyżej kanonów nie należy stosować dialektycznie, instrumentalnie, w sposób wyizolowany i na użytek obrony uprzednio postawionej tezy/poglądu „za” lub „przeciw”, lecz syntetycznie i ze świadomością, że nie ma na świecie idealnie skonstruowanego i całkowicie harmonijnego wnętrza prawa. Napięcie i dyskurs między poszczególnymi przepisami jest naturalną konsekwencją różnych czynników procesu legislacyjnego. Sztuką interpretacji i stosowania prawa jest aktualizowanie *lex scripta* do zmieniającej się rzeczywistości Kościoła, przy zachowaniu podstaw doktrynalnych. W interpretacji kanonów obowiązującego kodeksu wskazuje się, że fundamentem zrozumienia zasadności obsadzania świeckimi urzędów należących do obszaru władzy rządzenia, przy zachowaniu kapłaństwa hierarchicznego w pozostałych zastrzeżonych przypadkach, jest uczestniczenie w posłannictwie misyjnym wszystkich ochrzczonych, obdarzonych radykalną równością Dzieci Bożych⁶⁵.

⁶⁴ „Di fatto, sulla questione della partecipazione dei laici all’esercizio della potestà nella Chiesa, il Diritto vigente sembra offrire elementi empirici e teoretici, scelte terminologiche e sostanziali, a sostegno sia dell’una che dell’altra tesi. Ciò è segno però di una Normativa in piena evoluzione su questa materia all’interno di una Comunità che scrive il proprio Diritto non solo a partire da Teorie astratte ma anche e soprattutto a partire dal vissuto incrementato continuamente dalla ricchezza dei vari momenti della sua storia”.

⁶⁵ Tak analizował przepisy odnoszące się do świeckich i ich uczestnictwa w życiu Kościoła (także struktur kościelnych) ówczesny biskup Francesco Coccopalmerio (od 2007-2018 roku przewodniczący Papieskiej Rady ds Interpretacji Tekstów Prawnych, a od 2012 r. kardynał): „Oggi, in-

Wydaje się, że zaprezentowana w telegraficznym skrócie podbudowa teologiczna, będąca rozwinięciem myśli Soboru Watykańskiego II w odniesieniu do powołania i misji wiernych świeckich w Kościele, a nie burzącą porządek doktrynalny nieuprawnioną rewolucją, powinna zniwelować tłące się jeszcze gdzieś resztki postawy powątpiewania w słuszność i zasadność konsekwentnej postawy papieża Franciszka w promowaniu większej obecności wiernych świeckich w życiu instytucjonalnym Kościoła. Nie tylko sądy kościelne, ale również wydziały w kuriach biskupich winne otworzyć się na świeckich, czerpiąc za wzór coraz liczniejsze obsadzanie świeckich obu płci (i osób konsekrowanych) na stanowiskach kierowniczych i decyzyjnych w dykasteriach, w Wikariacie Rzymu czy w administracji państwa watykańskiego.

Oficjałowie i biskupi, od których tak naprawdę najwięcej zależy, gdy chodzi o skład osobowy sądu, powinni mieć na uwadze synodalny charakter Kościoła i współdzielenie się Ludu Bożego wszystkich stanów darami Ducha Świętego. Obecność świeckich w sądach wydatnie przyczynia się do poprawy jakości pracy sądu i jego kultury pracy poprzez zapobieżenie hermetyczności i korporacyjności myślenia. Nie do przecenienia jest wymiana myśli prawnej między kanonistami-duchownymi a kanonistami-świeckimi, którzy z kolei często są również wykształconymi i praktykującymi prawnikami z zakresu prawa państwowego. Wspólne doświadczenie trybunału kościelnego wspiera formację eklezjologiczną świeckich, którzy dzięki pracy „wewnątrz” struktur Kościoła lepiej rozumieją jego wspólnotę, zadania i eschatologiczne cele. Dzięki temu w życiu pozazawodowym mogą być lepszymi świadkami wiary. W sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa dla lepszego wyrokowania bardzo pomocne jest doświadczenie „świeckiej codzienności” sędziów czy obrońców węzła wywodzących się z laikatu, a w szczególności ich życie w małżeństwie i rodzicielstwie⁶⁶. Kościół nie jest strukturą wyłącznie socjologiczną, lecz wspólnotą; co jednak nie oznacza, że można pominąć elementy socjologiczne. Rozsądny ustawodawca i rozsądny przedstawiciel władzy (tu: biskup diecezjalny) winien zdawać sobie sprawę z tego, że „reprezentacja” przedstawicieli wszystkich stanów w sądzie biskupim zwiększa w oczach wiernych wiarygodność Kościoła zarówno w wymiarze lokalnym, jak i po-

vece, sul riguardato presupposto della comune titolarità della missione ecclesiale, dire che i laici sono coloro che non sono chierici, viene semplicemente a risolversi in una differenza di ruoli, nella comunanza, però, di azione ecclesiale. Ora è evidente che l'accento valutativo deve venire posto sulla partecipazione alla missione della Chiesa: ciò che veramente importa è esserne partecipi. Se così è, i ruoli per l'attuazione di detta missione risultano 'secondari', fossero anche quelli di presidenza propri del chierico" w: *I "Christifideles" in genere e i "Christifideles laici"*, AA. VV., *Temi pastorali del nuovo Codice*, Queriniana, Brescia 1984, 27-28.

⁶⁶ Od starożytności obowiązywała zasada, że sędzia wyrokuje na podstawie akt i dowodów, zgodnie ze swoim przekonaniem i sumieniem (*ex actis ex probactis, con anima sua*).

wszechnym⁶⁷. Zanika podział na „my” i „oni”; pojawia się przymiotnik „nasz” oraz zdrowa kultura otwarcia i realizacja zasady pomocniczości w Kościele, nie tylko na poziomie parafii i rad duszpasterskich, ekonomicznych czy wspólnot ewangelizacyjnych. Jednakże obliguje to świeckich do „wstania z kanapy bierności”, podjęcia osobistego wysiłku odpowiedzialności za Kościół i dokonania rozeznania tego, co można zaoferować Kościołowi ze swoich zdolności intelektualnych, zasobów, kompetencji i umiejętności. Ze strony hierarchii kościelnej wymaga to rezygnacji z „duszpasterstwa konserwującego” i wyjścia naprzeciw wiernym świeckim poprzez bardzo konkretne zapraszanie ich do współpracy w obszarach odpowiedzialności struktur kościelnych (Ołdakowski 2021). W ciągle mocno sklerykalizowanej Polsce, przy równoczesnym odpływie świeckich od Kościoła (przy zachowaniu wiary w Boga osobowego) i rezygnacji z regularnych praktyk religijnych, tak świeccy, jak i przedstawiciele duchowieństwa muszą przejść bez zbędnej zwłoki „głębką zmianę mentalności”⁶⁸, aby na nowo doświadczyć rozumem i emocjami wspólnego dziedzictwa chrztu.

Uwagi końcowe – ograniczenia pracy

W niniejszej pracy nie dotknięto wszystkich zagadnień związanych z udziałem wiernych świeckich w sądownictwie kościelnym, a przedstawione dane mogą zawierać nieścisłości ze względu na źródło ich pobrania. Gdy chodzi o gałęzie prawa kanonicznego, to skupiono się na procesowym prawie małżeńskim: tu bowiem zaszły największe zmiany. Nadal też sprawy o stwierdzenie nieważności małżeństwa należą do głównych zadań w pracy sędziów kościelnych. Ze względu na niekompletność danych, a zatem ich nieużyteczność, zrezygnowano z przedstawienia i omówienia danych dotyczących liczby

⁶⁷ Kanoniści europejscy debatują nad świeckim oficjałem sądu albo świeckim sędzią jednoosobowym, trójosobowym świeckim kolegium lub świeckimi sędziami w Rocie Rzymskiej, opierając się na najnowszych zmianach w kanonicznym procesowym prawie małżeńskim i podbudowie teologicznej nauki o charakterze misji kanonicznej (zob. L. Ghisoni, *La cooperazione della donna...*, 97-100; także Rea, F.S. Rea, *L'esercizio della potestà giudiziaria...*, 40-46; 55-57, wraz z przywołaną literaturą światową). W Polsce dyskusja naukowa nad tymi zagadnieniami nie istnieje inaczej niż kulturalowo, jawiąc się jako bardziej, niż awangardowa.

⁶⁸ Choć wymaga to zmiany przyzwyczajeń, odświeżenia przekonań i wyjścia ze „strefy komfortu”, na co celnie zwrócił uwagę amerykański profesor prawa kanonicznego John P. Beal, w artykule *The Ordinary Process According to Mitis Iudex: Challenges to Our “Comfort Zone”*: „Human institutions, like the human beings who create and shape them (and, in turn, are shaped by them), are creatures of habit. They develop ways of dealing with routine and recurring tasks and situations and usually persist in these behaviors unless external factors force reconsideration and revision. Indeed, change in these ingrained habits can be wrenching, for both individuals and institutions”. Opublikowane w: „The Jurist”, 76 (2016), 1, 159.

adwokatów kościelnych i biegłych sądowych, którzy w lwiej części wywodzą się z laikatu. Czytelnikowi, który chce wiedzieć więcej, proponuje się liczne publikacje autorstwa ks. prof. Ryszarda Szytchmilera (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski), jak również poświęcone tematyce adwokatów kościelnych publikacje pokonferencyjne wydane pod jego redakcją. W Polsce nadal jedyną kompleksową pozycją omawiającą adwokata kościelnego jest książka *Status adwokata w Kościele łacińskim* ks. bpa Artura Mizińskiego. Problematyka biegłych w sprawach przed sądami kościelnymi nie doczekała się interdyscyplinarnej monografii, choć wiele kwestii poddawanych jest analizie w licznych pracach naukowych kanonistów, psychologów i psychiatrów⁶⁹.

Pominięto udział wiernych świeckich w kościelnym postępowaniu karnym, choć jest to temat bardzo ważny i dynamicznie rozwijający się. Jednakże złożoność problematyki, jej względna nowość i rosnące znaczenie wymagają osobnego opracowania.

Ciekawe byłoby dokonanie porównania przedstawionego tu zagadnienia udziału wiernych świeckich w strukturach sądów kościelnych w Polsce z danymi z innych krajów o historycznie ukształtowanej dominacji religii katolickiej, ale wymaga to odrębnych badań, z uwzględnieniem specyfiki historyczno-społeczno-religijnej. Na pewno też kanonistyka oczekuje wsparcia teologicznego w podjęciu analizy problematyki władzy rządzenia w Kościele, w duchu *aggiornamento*. Brakuje bowiem wspólnych projektów polskich kanonistów i teologów wspierających hierarchów podbudową teoretyczną w ich decyzjach.

Autorka liczy, że zaprezentowany tekst – choć niekompletny – przyczyni się do dalszych refleksji nad rolą świeckich w polskim sądownictwie kościelnym i odważniejszego mianowania ich przez biskupów do pełnienia misji w posługach i urządach kościelnych.

BIBLIOGRAFIA

- Bartczak, Adam. 2012. Udział wiernych świeckich w sądownictwie kościelnym, *Prawo i Kościół* 4, 47-61.
- Beal, John P. 2016. The Ordinary Process According to *Mitis Iudex*: Challenges to Our “Comfort Zone”. *The Jurist*, 76 (1), 159-196. DOI:10.1353/jur.2016.0008.
- Beal, John P., James A. Coriden i Theodore J Green. 2000. *The New Commentary on the code of Canon Law*. New York: CLSA.
- Benedykt XVI. 2012. *Audiencja generalna Regina coeli w Castel Gandolfo*. Dostęp: 30.06.2022. http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/angelus/2012/documents/hf_ben-xvi_reg_20120409_easter-monday.html.

⁶⁹ W szczególności godna odnotowania jest opublikowana dysertacja doktorska dominikanina, ojca Artura Hącia *Psychiatra i jego misja w nauczaniu Kościoła*, Warszawa 2016.

- Beyer, Jean Baptiste. 1986. *Iudex laicus vir vel mulier. Periodica de Re Canonica*, 75 (1-2), 29-60.
- Bielecki, Stanisław. 1937. *De munere advocati*, Romae.
- Brzemia-Bonarek, Aleksandra. 2017. *Zakaz łączenia stanowisk w procesie małżeńskim według artykułu 36 Instrukcji Dignitas Connubii- kilka uwag o charakterze deontologicznym*, „Ius Matrimoniale” 28 (3), 61-81. DOI:10.21697/im.2017.28.3.04.
- Coccopalmerio, Francesco. 1984. I “Christifideles” in genere e i “Christifideles laici”. W: *Termi pastorali del nuovo Codice*, 15-54. Brescia: Queriniana.
- Conferenza Episcopale Italiana. 03.12.2019. *Determinazioni riguardanti i Tribunali ecclesiastici italiani in materia di nullità matrimoniale*. Prot. nr 768/2019. Dostęp: 30.06.2022. <http://giuridico.chiesacattolica.it/wp-content/uploads/sites/37/Determinazioni-Tribunali-03.12.2019-3.pdf>.
- Conferenza Episcopale Italiana. 01.03.2003. *Determinazioni circa la remunerazione dei giudici laici e dei patroni stabili laici nei tribunali ecclesiastici regionali italiani*. Prot. nr 125/0329-32. Dostęp: 30.06.2022. http://www.chiesacattolica.it/wp-content/uploads/sites/31/2017/02/Giudici_Patroni_Trib.pdf.
- de Agar Martin, Jose Tomás i Luis Navarro. 2009². *Legislazione delle conferenze episcopali complementare al C.I.C.* Roma: Colletti a San Pietro.
- Erlebach, Grzegorz. 2004. *Le allocuzioni dei omni Pontifici alla Rota Romana (1939-2003)*, Studii Giuridici 66. Romae: Libreria Editrice Vaticana.
- Francesco. 2022. *Costituzione Apostolica Praedicate Evangelium sulla Curia Romana e il suo servizio alla Chiesa e al Mondo*, 19.03.2022.
- Ghirlanda, Gianfranco. 1983. I laici nella Chiesa secondo il nuovo Codice di Diritto Canonico. *La Civiltà Cattolica*, 134 (2), 531-534.
- Ghirlanda, G. 2022. Ruolo dei laici e carattere vicario della Curia, 1, Conferenza Stampa di presentazione della Costituzione Apostolica “Praedicate Evangelium” sulla Curia Romana e il suo servizio alla Chiesa nel mondo, 21.03.2022. W: *Bollettino sala stampa della Santa Sede*, n. 192. Dostęp: 30.06.2022. <http://www.press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2022/03/21/0192/00417.html>.
- Ghisoni, Linda. 2014. La cooperazione della donna all’esercizio della potestà di giurisdizione nei tribunali ecclesiastici. W: *Kobieta w Kościele i społeczeństwie*, red. Andrzej Pastwa, 92-101. Katowice: Wydawnictwo św. Jacka.
- GUS. 2021. *64 edycja Malego Rocznika Statystycznego*, wersja pdf. Dostęp: 30.06.2022. <http://www.stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/maly-rocznik-statystyczny-polski-2021,1,23.html>.
- Jan Paweł II. 1987. *Letterae apostolicae „Mulieris dignitatem”*.
- Jan Paweł II. 1988. *Adhortacja apostolska „Christifideles laici”*.
- Kodeks prawa kanonicznego. 1983. Zaktualizowany przekład na język polski*. 2022. Poznań: Pallottinum.
- Kouveglo, Émile. 2017. I fedeli laici e l’esercizio della potestà nella Chiesa. Status quaestionis e ricerca di una chiave funzionale di lettura. *Apollinaris*, 90 (1), 207-230.
- Krukowski Józef i Remigiusz. Sobański. 2003. *Komentarz do kodeksu prawa kanonicznego*, t. I, ks. I: *Normy ogólne*, red. Józef Krukowski. Poznań: Pallottinum.
- Leksykon prawa kanonicznego*, red. Mirosław Sitarz. 2019. Lublin: Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Majer, Piotr. 2014. Zakres uprawnień wiernych świeckich w Kościele. Stan obecny i perspektywy. W: *Hodie et Cras. Dziś i jutro Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku 30 lat od promulgacji*, red. Krzysztof Burczak, 129-146. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Malecha, Paweł. 2020. Uwagi Sygnatury Apostolskiej na temat funkcjonowania polskiego wymiaru sprawiedliwości w kontekście corocznych sprawozdań. W: *Małżeństwo i jego nieważność a współczesne sądownictwo Kościoła. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników*

- sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 10-11 czerwca 2019 roku. red. Tomasz Rozkrut, 17-37. Tarnów: Biblos.
- Miziński, Artur Grzegorz. 2011. *Status adwokata w Kościele łacińskim*. Lublin: Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium.
- Ołdakowski, Krzysztof. 2020. *Papieska intencja na październik: kobiety w gremiach decyzyjnych*, 09.10.202, Dostęp: 30.06.2022. <http://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2020-10/papieska-intencja-na-pazdziernik-kobiety-w-gremiach-decyzyjnych.html>
- Paweł VI. 1971. *Motu proprio „Causas matrimoniales”*.
- Pikus, Szymon. 2009. *Niezawisłość sędziego kościelnego*. Lublin-Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Polak, Józef. 2020. Wyjaśnienie papieskiej intencji AM-październik 2020. W: *Apostolstwo Modlitwy. Krajowy Sekretariat w Polsce*, 02.10.2020, Dostęp: 30.06.2022. <http://www.ampolska.co/art-2597-Wyjasnienie-papieskiej-intencji-AM-pazdziernik-2020.htm>.
- S.C. Disciplina Sacramentorum. 1936. *Instructio Provida Mater*. AAS 28 (1936), Ser. II. V. III- num 10.
- Rea, Francesco Salvatore. 2018. L'esercizio della potestà giudiziaria del fedele laico attraverso il prisma della Potestas gubernandi in Ecclesia. Sollecitazioni teologiche e canonistiche per una "Chiesa in uscita. *Stato, Chiese e Pluralismo Confessionale (rivista online)*, n. 37, Nov. 2018. DOI: 10.13130/1971-8543/10837.
- Rozkrut, Tomasz. 2015. Recepcja instrukcji procesowej Dignitas connubii w Polsce. *Annales Canonici*, 11, 177-193. DOI: 10.15633/acan.1062.
- Sobański, Remigiusz. 1977. Prawo a wolność osoby odrodzonej we chrzcie. *Prawo Kanoniczne* 20 (3-4), 47-65.
- Sobański, Remigiusz. 2006. Zaskoczeni soborem. Retrospektywne rozważania o recepcji Soboru Watykańskiego II. W: *Wierność i aggiornamento. Wokół recepcji Soboru Watykańskiego II*, red. Grzegorz Kucza, 126-135. Katowice: Wydawnictwo św. Jacka.
- Sobański, Remigiusz. 2010. Między rygoryzmem a laksyzmem. Kanoniczny proces o nieważność małżeństwa na tle kondycji małżeństwa sakramentalnych w Polsce. *Prawo Kanoniczne*, 53 (3-4), 161-169.
- Sobór Watykański II. 1964. *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”*.
- Sobór Watykański II. 1965. *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*.
- Sosnowski, Andrzej. 2015. Art. 1/Tytuł 1-Własliwość sądu i trybunały. W: *Praktyczny komentarz do Listu apostolskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Franciszka*, red. Piotr Skonieczny, 55-83. Tarnów: Biblos.
- Szychmiller, Ryszard. 2007. Komentarz do art. 43. W: *Komentarz do Instrukcji procesowej Dignitas Connubii*, red. Tomasz Rozkrut, 85-88. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Wernz, Francesco Xav. i Petrus Vidal. 1927. *Ius Canonicum Ad Codicis Normam Exactum, Tomus VI, De Processibus*. Romae.

ALEKSANDRA BRZEMIA-BONAREK – doktor prawa kanonicznego, Katedra Procesowego Prawa Małżeńskiego, Wydział Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Sędzia w Trybunale Metropolitalnym w Katowicach, członek Dykasterii ds. Świeckich, Rodziny i Życia.